

Чуднів у XVI-XVII століттях

Як свідчать історичні відомості, земельні володіння князів Острозьких були досить значними і налічували десятки міст, містечок, сіл і фільварків. Кожен із представників роду намагався по-максимуму збільшити свої володіння. Одним із способів розширення були військові досягнення, за які й отримували в даровизну певні земельні наділи. Такою даровизною і було містечко Чуднів.

На жаль, на даний час залишається невідомим час заснування міста Чуднова. Вірогідно, місто Чуднів уже існувало у часи Київської Русі; зокрема, про це свідчать матеріальні докази, а саме: збереглося городище овальної форми, оточене трьома паралельними валами, за своїм типом подібне усім городищам княжого часу. Вірогідно, що Чуднів був одним із тих потетерівських міст, про які згадує Іпатіївський літопис під 1257 роком, як про союзників Болохівців та Возв'ягелівців у боротьбі із Данилом Романовичем [1].

Що ж до Чуднова, то тут, насамперед, варто зауважити, що він уперше згадується не в 1471 році, як до цього часу вважалося, а значно раніше – перші документальні відомості належать до 1416 року, де згадуються мешканці Чуднова, які платили «с землі Дидковчини» троє відер меду на користь Києво-Софіївського собору.

В той час тут був замок і, власне, саме поселення, в якому збирались гродські ярмарки на св. Петра (12 липня). В 1471 році в люстрації Київської землі чуднівський замок описується з наявністю трьох гармат і двох пищаль, у замку також зберігається багато продовольства, а також живуть замкові слуги. В місті жило багато вільних людей-міщан, було також 32 двори хліборобів, що платили по 20 грош податку, і 63 корчми, що вносили по 30 грош кожна; мито становило 10 кіп грошів доходу у рік. До Чуднова прилягало 7 сіл і 8 бортних земель, з яких щорічно отримували 18 відер меду [2].

Місто Чуднів, як і вся Чуднівська волость, до роду князів Острозьких перейшли у власність як королівщина.

В 1507 році 27 листопада Сигізмунд I подарував усі Чуднівські землі князю Костянтину Івановичу Острозькому. Можливо, місто знаходилося у занедбаному стані: старий замок був зруйнований, а сам Чуднів спустошений під час набігу татар під керівництвом Менглі-Герєя, тому в дарчій грамоті Сигізмунд дозволяє князю Острозькому вступити у повну власність містом, збудувати замок, ввести мито, дати поштовх розвитку

торгівлі, отже, було дозволено відновити стан земель, який був на період князювання київського князя Семена Олельковича.

До переходу міста Чуднова та волості у власність Костянтину Івановичу Острозькому, вони підпорядковувалися Києву [3]. Під час поділу володінь між синами князя Костянтина Івановича Острозького, Чуднівська волость дісталася Іллі Костянтиновичу, який не залишив нащадків чоловічої статі, то ж величезна спадщина, у яку й входили м. Чуднів з волостью, дісталися його дружині Беаті Костелецькій та доньці Гальшці [4].

Після смерті княжни Гальшки, ці володіння, у тому числі і Чуднівська волость, перейшли її дядькові князю Василю-Костянтину Острозькому. Той, у свою чергу, в 1585 році подарував цю волость дружині свого сина Януша княгині Сусанні. В той час Чуднів поділявся на дві частини: Старий Чуднів (розміщувався навколо замку) й Нове місто. Сліди замку князів Острозьких збереглися на горі у вигляді чотирикутного валу. Князь Януш Острозький володів Чудновом до смерті, а пізніше його володіння перейшли у спадок князям Заславським.

Цікавим є те, що на отриманих землях не виникло прошарку залежних зем'ян: усі військові слуги залишилися тут на статусі панцирних бояр.

У XVI-XVII століттях неабиякий вкладу будівництво фортифікаційних споруд внесли окремі магнатські родини, як українські, так, пізніше, і польські. Займаючи, як правило, важливі адміністративні посади, вони були безпосередньо зацікавлені у будівництві потужних міських укріплень та замків. Костянтин Острозький ще на початку XVI століття створив у своїх володіннях на Київщині цілу низку укріплених міст, що повинні були стати на перешкоді руйнівним татарським наскокам. У 1507 році він домігся дозволу збудувати новий замок і в Чуднові. Оскільки на час спорудження уже існувала Чуднівська фортеця, замок повинен був органічно вписатися в систему оборонних споруд фортеці, посилюючи їх. Замок складався з міського муру, в'їзної вежі зі стрільницями, ратуші, фортечної вежі. Фортечну стіну з двома вежами відтворено на Чуднівському міському гербі. Між ними людська рука в латах із шаблею, це відображає одну з легенд, згідно з якою невелика кількість захисників фортеці зуміла оборонити її від численного татарського війська. Чуднівський замок розташовувався на правому березі річки Тетері, на крутому пагорбі. Він мав форму майже правильного кола, огороженого стіною. В середині укріплення, під захистом стін, розміщувалося кілька окремих споруд. Завдяки крутим схилам замок був добре захищений з усіх сторін. Вхід до нього, очевидно, охоронявся двома вежами і був розташований у західній його частині. До входу вела дорога, яка розпочиналася на схід від замку і по під північною його стіною вела до

східних воріт. Таке розташування входу та дороги давало можливість тримати під обстрілом не бажаних гостей. Територія за замком на схід та південний схід від нього була обмежена з усіх сторін урвищами, валами і ровом. По верхній частині валів та урвищ були встановленні дерев'яні оборонні споруди. Залишки оборонних споруд Чуднівської фортеці та замку збереглися до наших часів.

В районній газеті «Життя Чуднівщини» було опубліковано легенду, згідно з якою в часи Хмельниччини, за вказівкою Кривоноса, Чуднівський замок було розібрано, а з його каміння споруджено одну із чуднівських церков. Але це, звичайно, лише гарна легенда, оскільки замок існував і в значно пізніші часи, але доля істини в цій легенді, мабуть, все ж таки є. Чуднівська фортеця системою підземних ходів була зв'язана з селами Будичани та Стовпів, вели вони також з села П'ятка до самого Бердичева. Їх фрагменти в селищі виявляли пізніше при проведенні будівельних робіт. В 60-х роках XX століття, під час спорудження районного Будинку культури, будівельники неодноразово натрапляли на залишки підземель, такі випадки були непоодинокими. Є підстави вважати, що чуднівські підземелля належали до системи оборонних споруд Чуднівської фортеці і використовувалися для потаємного виходу за її межі.

Оскільки Чуднів лежав неподалік «Чорного шляху», місто неодноразово потерпало від татарських набігів, зокрема, за даними 1619 року, після набігу татар постраждали дев'ять фільварків, а саме:

1. Фільварок Кирила;
2. Фільварок Симона Троменька з домом (Симона разом із майстрами взято в полон);
3. Фільварок Грицька Бовлоноса з домом;
4. Фільварок Микити Пронейка (Микиту з дружиною, дітьми а також майстрами взято в полон);
5. Фільварок Лукаша Горбатого спалено з дітьми, дружиною та майстрами;
6. Фільварок Білякова;
7. Фільварок Васька Бодровніка;
8. Фільварок Івана Ювченка;
9. Фільварок Германа Ювченка [5].

Зрозуміло, що величезні втрати після численних набігів татар, коштували багатого для міста та волості. Поступово Чуднів втрачає свої позиції; це яскраво можна прослідкувати на прикладі торгівлі. Звичайно, князі які володіли містом та волостю, намагалися максимально розбудувати та розвивати територію, але розміщення волості та міста неподалік Чорного шляху не дозволяло це зробити повноцінно.

Загалом, князі Острозькі максимально розвивали торгівлю у власних містах. Суттєве значення в торгівлі на руських землях, з поміж інших міст, які належали Острозьким, мав Чуднів. Документально зафіксовано, що у XVI столітті м. Чуднів уже було центром ярмаркової торгівлі, при цьому ярмарок тут був досить давнім і розвиненим явищем, хоча у 1511 році Жигимонт I на прохання князя Костянтина Івановича Острозького переніс ярмарок з міста Чуднова до м. Полонного [6].

Чуднів, як адміністративний центр відіграв велику роль у розвитку волості, найперше, у питанні оборони, адже Чуднівський замок входив у мережу фортифікаційних споруд, що дозволяло захистити не лише місто, а й волость.

Отже, можна зробити висновок, що Чуднівська земля протягом досліджуваного періоду зазнавала неодноразово значних змін, які виражалися у переході її від одного власника до іншого, зокрема, у 1507 році – до володінь князів Острозьких. Також значно впливало на розвиток міста географічне розташування земель; зокрема, близькість Чорного шляху спричиняла значні набіги татар, які приносили великі спустошення даних територій.

Варто зазначити про зміни, які відбулися із Чуднівщиною після переходу її під владу князів Острозьких. Адже до цього є свідчення зазначають, що вона була не в найкращому стані.

Перебуваючи у володінні князів Острозьких, Чуднівська земля значно відродилася, далі продовжувало відбудовуватися місто, відновлюватися торгівля. Ті відбудовчі процеси, що спостерігалися у місті, можна було простежити й у волості.

Література

1. Вихованець Т. Костянтин і Януш Олександровичі Острозькі / Т. Вихованець. – Острог, 2001.
2. Ворончук І. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (За інвентарем 1620) / І. Ворончук. – К.; Староконстянтинів, 2001.
3. Гавришок С. О. Містобудування і землеуправління за часів правління князів Острозьких: Велика Волинь. – Т. 34 / ред. Журко О. І. Староконстянтинів, 2006. – 388 с.
4. Гайда Ю. З. Загадка Чуднівської фортеці / Ю. Гайда // Чуднівська фортеця. – Житомир, 2000 р. – № 17.
5. Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Т. 4. – К, Наукова думка, 1995.
6. Журко О. Князі Острозькі і утвердження Острозького домену на Болохівських землях в XIV-XVI ст.: Велика Волинь. – Т. 34 / ред. Журко О. І. Староконстянтинів, 2006. – 388 с.
7. Ковальський М. П. Етюди з історії Острога: Нариси. Остріг, Острозька Академія, 1998. – 228 с.

8. Костриця М. Острозький інвентар 1629 року як унікальне джерело вивчення території колишньої Болохівської землі: Велика Волинь. – Т. 34 / ред. Журко О. І. Староконстянтинів, 2006. – 388 с.

9. Собчук В. Мережа оборонних споруд у володіннях князів Острозьких і Заславських: Велика Волинь. – Т. 34 / ред. Журко О. І. Староконстянтинів, 2006. – 388 с.

10. Кемпа Т. Костянтин Василь Острозький (бл. 1524/1525-1608) воевода київський і маршалок землі волинської: (Хмельницький 2009 р.) Пер. з польської Т. П. Мельник. – Хмельницький, 2009. – 342 с.

11. Павлуцкий Г. Г. Деревянные и каменные храмы / Павлуцкий Г. Г. – К., 1905 г.

12. Ульяновський В. Відоме і не відоме з біографії та діяльності князя К. І. Острозького: Острозька давнина. – Львів, 1995.

13. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII ст.: (Волинь і Центральна Україна) / Н. М. Яковенко . – К., 2008 – 469 с.

Використані джерела

1. Zrodla dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. XX.